

Η γερμανική πολιτική στα Βαλκάνια και ο πόλεμος στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη

Η απόφαση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας να αναγνωρίσει την Σλοβενία και την Κροατία υπό το βάρος του γερμανικού ultimatum του Δεκεμβρίου του 1991 «ακύρωσε» τις συζητήσεις στο εσωτερικό των γερμανικών πολιτικών κομμάτων για την ορθότητα της πολιτικής των αναγνωρίσεων.

Με την έγκριση των κριτηρίων για την αναγνώριση νέων κρατών¹ από το Συμβούλιο των υπουργών των Εξωτερικών της Κοινότητας και την ερμηνεία της επιτροπής Μπατεντέρ² δρομολογούνταν αργά αλλά σταθερά ένα νέο μέτωπο στη γιουγκοσλαβική τραγωδία, πολύ πιο κτηνώδες και βίαιο από εκείνο της Κροατίας, στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Η αναγνώριση της Κροατίας με την έντονη γερμανική πίεση και η αποδοχή από το Ζάγκρεμπ και το Βελιγράδι της πραγματικότητας στο μέτωπο όπως είχε διαμορφωθεί μετά την πτώση του Βούκοβαρ οδήγησε στην κατάπαυση του πυρός στην Κροατία παρά τις εντονότατες αρχικές επιφυλάξεις των πολιτικών τάξεων στο Ζάγκρεμπ και το Βελιγράδι³. Ιδιαίτερα ο Γερμανός υπουργός Εξωτερικών Χανς Ντήντριχ Γκένσερ χρειάστηκε να πιέσει την ηγεσία Τούτσαν «ασφυκτικά» προκειμένου να αποδεχθεί έστω και προσωρινά την ντε-φάκτο «ιδιοποίηση» του 1/4 του εδάφους της Κροατίας από τους Σέρβους.

Όπως αποκαλύπτεται τώρα οι Γερμανοί άσκησαν κάποιες πιέσεις και προς την πλευρά της ηγεσίας των μουσουλμάνων της Βοσνίας-Ερζεβογίνης για να αναβληθεί το δημοψήφισμα του Φεβρουαρίου για την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας και αυτής της δημοκρατίας⁴. Αλλά το κλίμα και μέσα στη Γερμανία και έξω από αυτή ήταν όλο και περισσότερο κατά των Σέρβων ενώ διαφαινόταν μια μεταστροφή των Αμερικάνων σε μια αντι-σερβική κατεύθυνση. Η απουσία της Γερμανίας από το Συμβούλιο Ασφαλείας δεν βοήθησε το γερμανικό υπουργείο Εξωτερικών να προωθήσει το αίτημά του για αποστολή των δυνάμεων του ΟΗΕ στην Βοσνία-Ερζεγοβίνη.

Η απόφαση για την αναγνώριση της Δημοκρατίας της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης ελήφθη τυπικά από την Κοινότητα στις 6 Απριλίου 1992. Η συζήτηση μεταξύ των υπουργών των

Εξωτερικών διήρκεσε ελάχιστα, ίσως μια ώρα. Μετά τη συζήτηση, κατά τη διάρκεια ενός γεύματος στο Λουξεμβούργο ο τότε πρόεδρος της Διάσκεψης για την Ειρήνη στη Γιουγκοσλαβία λόρδος Κάρρινγκτον είπε στον γράφοντα: «ΧΩΡΙΣ ΜΙΑ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΕΙΝΑΙ ΒΕΒΑΙΟ ΟΤΙ ΘΑ ΣΥΝΕΧΙΣΤΕΙ ΚΑΙ ΑΥΡΙΟ ΜΕ ΜΙΑ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΘΑ ΚΛΙΜΑΚΩΘΕΙ».

Η λογική αυτή επικράτησε και στη συζήτηση. Οι επιφυλάξεις για μια αναγνώριση ήρθαν μόνο από τον Ρολάν Ντυμά⁷. Αλλά και σ' αυτή τη συζήτηση οι γαλλικές επιφυλάξεις αφορούσαν την εφαρμογή των διακρίσεων κατά της Σερβίας. Οι Γερμανοί και οι Ιταλοί χρειάστηκε να παρέμβουν ελάχιστα, σε αντίθεση με τη μαραθώνια συζήτηση στις 16 Δεκεμβρίου στις Βρυξέλλες. Έτσι το μεγαλύτερο «ολίσθημα» των 12 σε σχέση με την πολιτική των αναγνώρισεων σημειώθηκε σχεδόν ανεπαίσθητα εξ αιτίας της βαθύτατης όπως αποδείχθηκε και αργότερα άγνοιας της Κοινότητας για τη φύση της σύγκρουσης στη Γιουγκοσλαβία.

Ένα σύντομο γερμανο-σερβικό ειδύλλιο μετά τις διακοπές του Πάσχα⁸ δεν έφερε αποτελέσματα. Η επαφή του υπουργού Εξωτερικών της Σερβίας Βλάντο Γιοβάνοβιτς είχε ως στόχο περισσότερο το να κερδηθεί πολύτιμος για τους Σέρβους χρόνος, παρά να προωθηθούν διαπραγματεύσεις επί της ουσίας. Την περίοδο αυτή διαμορφώνεται οριστικά η θέση του γερμανικού υπουργείου των Εξωτερικών για την αποβολή της μικρής Γιουγκοσλαβίας από τους διεθνείς οργανισμούς. Προοίμιο της συζήτησης παρόμοιων αποφάσεων οι μαραθώνιες συνεδριάσεις των high officials των υπουργείων Εξωτερικών των χωρών μελών της ΔΑΣΕ στο Ελσίνκι.

Η παραίτηση του Χανς Ντήντριχ Γκένσερ από το γερμανικό υπουργείο Εξωτερικών και η διαδοχή του από τον Κλάους Κίνκελ δεν αλλάζει την πολιτική της Γερμανίας στα Βαλκάνια: Η αναγνώριση των δημοκρατιών ως ανεξαρτήτων κρατών, δηλαδή η μετατροπή των εσωτερικών συνόρων της πρώην Γιουγκοσλαβίας σε διεθνή, παραμένει κύρια κατεύθυνση για την εκτόνωση της σύγκρουσης. Με την ανάληψη του υπουργείου από τον Κίνκελ ο υπουργός των Εξωτερικών εξετέθη σε δηλώσεις («Θα κάνουμε τη Σερβία να γονατίσει», «Θα κόψουμε από τη Σερβία το οξυγόνο») που είχαν σαν στόχο να διασκεδάσουν τις πιέσεις μέσα στη Γερμανία αλλά από τους γνώστες της κατάστασης, στην Γιουγκοσλαβία επικρίθηκαν ως αντι-σερβικές⁹.

Η σύνοδος κορυφής της Κοινότητας στην Λισαβόνα, το ξαφνικό ταξίδι του Μιττεράν στο Σεράγεβο και η συνάντηση των ηγετών των 7 πλουσιότερων κρατών του κόσμου στο Μόναχο (6-8 Ιουλίου) έκανε πιο έντονη τη συζήτηση για το ενδεχόμενο στρατιωτικής επέμβασης. Κατά τη γνώμη ορισμένων παρατηρητών η στρατιωτική επέμβαση στην Γιουγκοσλαβία αρχίζει από την Κυριακή της επίσκεψης Μιττεράν στο Σεράγεβο⁸. Πρόκειται για μια στρατιωτική επέμβαση υπό προθεσμία, την προθεσμία των αμερικανικών εκλογών και της Βρετανικής Προεδρίας στην Κοινότητα, την προθεσμία της τροποποίησης του Γερμανικού Συντάγματος σε τρόπο ώστε να επιτρέπει τη συμμετοχή των Γερμανών σ' επιχειρήσεις out of area.

Ο παράγοντας του εμπάργκο

Με τις αποφάσεις 713 και 754 του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ το γερμανικό υπουργείο Εξωτερικών είδε να επιβεβαιώνεται στην πολιτική των μονομερών εμπορικών κυρώσεων κατά της Σερβίας που είχε επιβάλει από το φθινόπωρο του 1991⁹. Κι εδώ μια προσπάθεια να πειστεί η γερμανική κοινή γνώμη ότι η πολιτική δεν είναι ανίκανη να

αντιδράσει έναντι των ερεθισμάτων που έφθθαναν από τη Γιουγκοσλαβία. Αργότερα όταν τον Ιούλιο ελήφθη η απόφαση του εμπάργκο, *απόφαση με την οποία διαφωνούσαν οι υπηρεσιακοί παράγοντες του γερμανικού υπουργείου Εξωτερικών*¹⁰ (υπογράμμιση του συντάκτη), η γερμανική πολιτική έθεσε στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης για την Γιουγκοσλαβία το θέμα της εφαρμογής του εμπάργκο. Ιδιαίτερα το γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα. Η αντιπολίτευση θώρρησε, και όχι άδικα, ότι η κυβέρνηση εκμεταλλεύτηκε την κλιμάκωση των συγκρούσεων στη Βοσνία, για να φέρει την αντιπολίτευση στην Γερμανία μπροστά στο συνταγματικό τετελεσμένο της νομικής πλαισίωσης γερμανικής συμμετοχής σε επιχειρήσεις Out of Area¹¹.

Η συζήτηση για την τήρηση ή μη του εμπάργκο κορυφώθηκαν σε μια προ ημερησίας διατάξεως αντιπαράθεση στις 20 Ιουλίου 1992 στη Βόννη. Ήταν η πρώτη φορά τα τελευταία 11 χρόνια κατά την οποία οι Γερμανοί ανακλήθηκαν άρον-άρον από τις διακοπές τους για να συζητηθούν οι πλευρές της γερμανικής συμμετοχής στην επιχείριση της Αδριατικής. Τις παραμονές της συνάντησης το SPD έθεσε στην κυκλοφορία την άποψη ότι η επιχείρηση ήταν άνευ σημασίας στο βαθμό που η Ελλάδα μια χώρα που συμμετείχε στην επιχείρηση παραβίαζε το εμπάργκο πετρελαίου προς τη Σερβία μέσω Σκοπίων. Αφετηρία αυτής της αναφοράς βρίσκεται σε εκθέσεις γερμανικών μυστικών Υπηρεσιών (BND) και σε μια επισήμανση του υπουργού Εξωτερικών Κλάους Κίνκελ σε συνεδρίαση των επιτροπών Εξωτερικών και Αμύνης της Γερμανικής Βουλής¹².

Η ένταση αυτής της επιχειρηματολογίας έφθασε στο σημείο να ζητήσει η βουλευτής Μπλούνκε να επιβληθεί εμπορικό εμπάργκο στην Ελλάδα από τη Βόννη. Στην Ελλάδα εκφράστηκε η άποψη ότι οι αιτιάσεις αυτές έγιναν χωρίς να υπάρχουν στοιχεία. Η άποψη αυτή είναι αβάσιμη. Στοιχεία υπήρχαν στις γερμανικές υπηρεσίες και την πολιτική ηγεσία το αργότερο την τρίτη εβδομάδα, του Αυγούστου δηλαδή καθυστερημένα σε σχέση με την «εκκίνηση» των κατηγοριών αλλά πάντως υπήρχαν.

Τα στοιχεία αυτά αφορούσαν: Α) Τη συστηματική παραβίαση εκ μέρους της εταιρείας *Μαιμιδάκης* των αποφάσεων του ΟΗΕ με την παράνομη μεταφορά και μεταφόρτωση σε βαγόνια της Yugoretroil αργού πετρελαίου αλλά και προϊόντων. Ένα τέτοιο φορτίο στα μέσα Αυγούστου 1992 έγινε αφορμή για την ανακοίνωση της ελληνικής κυβέρνησης ότι διακόπτει την εμπορία πετρελαίου με όλες τις Δημοκρατίες της Γιουγκοσλαβίας¹³. Η μεταφορά γινόταν προς τις κατεχόμενες από τους Σέρβους περιοχές της *Βοσνίας* και της *Κροατίας* που με βάση τις αποφάσεις των «διακριτικών κυρώσεων» είχαν εξαιρεθεί από το εμπάργκο. Οι Γερμανοί δεν δώσαν ιδιαίτερη σημασία σ' αυτού του είδους τον τρόπο της παραβίασης, τουλάχιστον δημόσια, καθώς και οι γερμανικές εταιρείες ένδυσης παραβίαζαν το εμπάργκο προς τη Σερβία κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο¹⁴. Β) Την πληρωμή των προϊόντων που παράνομα εμπορεύεται η Σερβία με εξαγωγείς σ' ολόκληρο τον κόσμο από λογαριασμούς στην Κύπρο, Γ) Την παραβίαση του ναυτικού αποκλεισμού από πλοία ελληνικής και κυπριακής πλοιοκτησίας.

Αργά αλλά σταθερά η γερμανική πολιτική τάξη —και δεν είναι τυχαίο ότι επικεφαλής της καμπάνιας για την πληρέστερη δυνατή περιφρούρηση του εμπάργκο τάχθηκαν ο πρώην υπουργός Εξωτερικών Χανς Ντήντριχ Γκένσερ και ο υπουργός Αμύνης Φόλερ Ρύε— ένωθε να «σύρεται» από μια «νομοτέλεια της στρατιωτικής επέμβασης» σε ένα momentum που δεν το είχε επιλέξει. Η αντίθετη επιλογή ήταν η αποφασιστική στήριξη του εμπάργκο με παρατηρητές στα χερσαία σύνορα προς τη Σερβία.

Το πρόβλημα των προσφύγων

Οι νέες πιέσεις πάνω στο πολιτικό προσωπικό για μια στρατιωτική επιχείρηση στη Βοσνία —χωρίς τους Γερμανούς ωστόσο— άρχισαν να εκδηλώνονται με τη μαζική άφιξη μουσουλμάνων προσφύγων στη Γερμανία. Το ίδιο συλλογικό υποσυνείδητο που «κίνησαν» οι *opinion-makers* για να προωθήσουν την αναγνώριση της Κροατίας και της Σλοβενίας, ενεργοποιήθηκε για μια ακόμα φορά με τις εικόνες των στρατοπέδων συγκέντρωσης και των τραίνων των προσφύγων¹⁵. Στο τέλος του Ιουλίου 1992 η Γερμανία φιλοξένουσε 250.000 πρόσφυγες πολέμου από την πρώην Γιουγκοσλαβία. Κάθε μικρή ή μεγάλη γερμανική πόλη φιλοξένουσε μερικές χιλιάδες προσφύγων πολέμου. Οι αφηγήσεις τους ανατριχιαστικές στις λεπτομέρειές τους¹⁶ ξεσήκωσαν ένα νέο κύμα συμπάθειας για τους μουσουλμάνους της πρώην Γιουγκοσλαβίας. Η άρνηση της Γαλλίας και της Μεγάλης Βρετανίας να συναινέσουν στην αποδοχή προσφύγων από τη Δυτική Ευρώπη ξεσήκωσε ένα νέο αντι-ΕΟΚΙΚΟ κύμα στη χώρα, παρά τις προσπάθειες της γερμανικής κυβέρνησης να αμβλύνει τα πνεύματα εν όψει του γαλλικού δημοψηφίσματος για τις συνθήκες του Μάαστριχτ στις 20 Σεπτεμβρίου 1992.

Η στρατιωτική επέμβαση

Υπάρχει στη γερμανική πολιτική του έτους '91 στα Βαλκάνια και σ' αυτή του 1992 μια βασική ομοιότητα: Κάθε σχέδιο δράσης ξεκινά από τη λογική της *επέμβασης* σε μια υπόθεση που θεωρείται κατ' εξοχήν ευρωπαϊκή. Μια επέμβαση που ενθαρρύνουν οι κάθε εθνικότητας ηγεσίες της Γιουγκοσλαβίας, οι οποίες ελπίζουν να κρατήσουν το διαιτητή με το μέρος τους. Έτσι το επιχείρημα και το τελεσίγραφο της αναγνώρισης των αποσχισμένων δημοκρατιών γίνεται πραγματικότητα όταν εκλείπει κάθε άλλο μέτρο συγκράτησης του πολέμου μετά την πτώση του Βούκοβαρ το Νοέμβριο του 1991. Μια αντίστοιχη «σταδιοδρομία» έχει και το εγχείρημα της στρατιωτικής επέμβασης. Η γερμανική ηγεσία θεωρεί ανέφικτη μια στρατιωτική επέμβαση και όπως και οι άλλες ηγεσίες των χωρών της Δύσης αντιλαμβάνεται το ναυτικό αποκλεισμό¹⁷ ως πολιτικό μέτρο άσκησης πίεσης πάνω στην ηγεσία του Βελιγραδίου. Παρά τις προβλέψεις του γερμανικού συντάγματος πάντως το υπουργείο Εξωτερικών και Αμύνης δίνουν το «πράσινο φως» για τη συμμετοχή της αεροπορίας στην αερογέφυρα προς το Σεράγεβο και την «φλοτίλλα» της ΔΕΕ στην Αδριατική. Ένας από τους λόγους της συμφωνίας μιας γερμανικής συμμετοχής είναι ακριβώς και το γεγονός ότι η Βόννη εκλαμβάνει τις δυο συγκεκριμένες δραστηριότητες ως *πολιτικές* και όχι *στρατιωτικές* χειρονομίες. Σε τεχνικό επίπεδο η ηγεσία της Μπούντεσβερ εισηγείται την αποφυγή της στρατιωτικής εμπλοκής σε έναν πόλεμο στη Γιουγκοσλαβία¹⁸. Ο Έγκον Μπαρ, εμπνευστής με τον Βίλλυ Μπραντ της Οστ-Πολιτικ τα χρόνια του '70, είναι κατηγορηματικός: «Η Βέρμαχτ είχε πολύ περισσότερες δυνατότητες στην πρώην Γιουγκοσλαβία κι όμως δεν τα κατάφερε». Οι πασιφιστές και οι μπελιτιστές αποτελούν στρατόπεδα και στα δυο μεγάλα κόμματα. Σύντομα η διάκριση διαπερνά τους Ελεύθερους Δημοκράτες και τους Πρασίνους. Είναι ενδιαφέρον ότι στη συζήτηση στο κόμμα των Πρασίνων, ο Μιλόσεβιτς ταυτιζόταν σχεδόν πάντα με τον Χίτλερ και η πολιτική της «εθνικής καθαρότητας» με την πολιτική της γενοκτονίας των Εβραίων της Ευρώπης¹⁹. Επίσημα ο ένας από τους δυο εκπροσώπους του κόμματος Λούντγκερ Βόλλμερ ανακοίνωσε την εποχή ενός νέου «πασιφισμού» που προϋποθέτει θεσμούς της κοινωνίας των πολιτών μεγεθυμένους στην παγκόσμια κοινότητα. Μόνο επειδή αυτοί δεν υπάρχουν

απορρίπτει ο Βόλλμερ «το τσάκισμα του σέρβικου φασισμού».

Η επέκταση του πολέμου στο Νότο

Παρά τις επανειλημμένες διακηρύξεις της γερμανικής κυβέρνησης ότι θα πρέπει να αποφευχθεί η επέκταση του πολέμου προς Νότο από κοινού με τις άλλες χώρες της Κοινότητας, το γερμανικό υπουργείο Εξωτερικών εκτιμά διαφορετικά τις αιτίες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μια τέτοια επέκταση. Σε μια αναπάντεχη για τους γραφειοκράτες του υπουργείου Εξωτερικών «στροφή» ο Χ.Ν. Γκένσερ υποσχέθηκε στον Κ. Μητσοτάκη την άνοιξη του 92 στην Αθήνα ότι η Γερμανία δε θα αναγνώριζε τη Δημοκρατία των Σκοπίων αν η τελευταία ονομαζόταν «Μακεδονία». Η υπόσχεση αυτή του κ. Γκένσερ προκάλεσε έκπληξη στο γερμανικό υπουργείο των Εξωτερικών ιδιαίτερα όταν επανελήφθη στις αρχές Ιουνίου από το νέο υπουργό Εξωτερικών Κλάους Κίνκελ.

Στην ανάλυση του γερμανικού υπουργείου Εξωτερικών για την κατάσταση στη Δημοκρατία των Σκοπίων υπογραμμίζεται ότι χωρίς την «οικονομική σταθεροποίηση της Δημοκρατίας των Σκοπίων είναι κάθε στιγμή δυνατή η επέκταση της σύγκρουσης προς Νότο»²⁰. Παράλληλα ο Γερμανός υπουργός Εξωτερικών Κλάους Κίνκελ απέκλεισε την αναγνώριση του Κόσσοβο ως υποκειμένου του Διεθνούς Δικαίου. Όσο και αν κάτι τέτοιο δεν διέρρευσε προς τα έξω, η τραυματική εμπειρία της αναγνώρισης της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης άφησε τα ίχνη της στη γερμανική εξωτερική πολιτική²¹. Η Βόννη απέφυγε να διαπιστευθεί πρέσβεις στο Σεράγεβο και τα Σκόπια, όπου πάντως άνοιξε προξενείο. Απέφυγε και να κλείσει την πρεσβεία της στο Βελιγράδι, παρά το γεγονός ότι κάτι τέτοιο έρχεται σε αντίθεση με την Κοινοτική απόφαση στη Λισαβόνα.

Συμπεράσματα

Μετά το Μάρτιο του 1992 και την εξέλιξη του πολέμου στη Βοσνία αρχίζει στη Γερμανία για πρώτη φορά μετά το Δεκέμβριο μια διαδικασία εξώθησης της λογικής των αναγνωρίσεων στα άκρα. Αλλά η ελλιπής ένταξη της Γερμανίας στους μηχανισμούς της διεθνούς πολιτικής (Συμβούλιο Ασφαλείας και «κιανόκρανοι») μετατρέπει τα διαβήματα για την αλλαγή της ευρωπαϊκής πολιτικής στη Γιουγκοσλαβία σε απλή φιλολογία μετά τη διαφορετική αντιμετώπιση της Γερμανίας από τους κυριότερους συμμάχους της από τις αρχές του 1992²².

Η δημοσιότητα «τρέφεται» σχεδόν αποκλειστικά με αντι-σερβικά κλισέ. Οι εκθέσεις του γ.γ. του ΟΗΕ Μπούτρος Γκάλι βρίσκουν ελάχιστη δημοσιότητα. Το ίδιο και οι επισημάνσεις των επικεφαλής των «κιανοκράνων». Μια στροφή στην πολιτική των μέσων ενημέρωσης δεν διαφαίνεται όσο αυξάνεται ο αριθμός των προσφύγων από τη Βοσνία. Μια διαφοροποίηση παρουσιάζεται μόνο σ' ό,τι αφορά την εικόνα της αντιπολίτευσης στη Σερβία²³.

Στα τέλη Αυγούστου '92 η γερμανική πολιτική των πρωίμων αναγνωρίσεων μοιάζει να έχει βρεθεί σε ένα πλήρες αδιέξοδο. Η Σερβία εξακολουθεί να νικά στον πόλεμο, στην Κροατία η οικονομική κατάσταση μοιάζει απελπιστική χωρίς να μπορεί η Γερμανία να τη βοηθήσει, ενώ η Γερμανία δεν έχει ουσιαστικές δυνατότητες να επηρεάσει την επέκταση του πολέμου προς Νότο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στις 14 και 15 Δεκεμβρίου οι διευθυντές των υπουργείων Εξωτερικών της Γερμανίας και της Γαλλίας συμφώνησαν σε ένα κατάλογο κριτηρίων για την αναγνώριση των νέων κρατών στην Ευρώπη. Ο σεβασμός των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, ελεύθερες εκλογές και ο σεβασμός της ανάδειξης των εσωτερικών συνόρων σε διεθνή αποτελούν την «καρδιά» αυτού του χαρτιού.
2. Σύμφωνα με τη γνωμοδότηση της επιτροπής Μπατεντέρ η Βοσνία Ερζεγοβίνη θα έπρεπε να αναγνωριστεί από την Κοινότητα όπως και τα Σκόπια.
3. Τόσο η ηγεσία των Σέρβων στην Κράινα, όσο και η κυβέρνηση Τούτσαν είχε διαφανήσει με τη φόρμουλα της ειρήνευσης στην Κροατία.
4. Βλ. συνάντηση του Χ.Ν. Γκένσερ με το Βόσνιο υπουργό Εξωτερικών Χάρις Σίλατζις τον Φεβρουάριο του 1992.
5. Ο κ. Ντυμά προσπάθησε να συνδέσει την αναγνώριση της Βοσνίας με μια άρση των κυρώσεων προς τη Σερβία.
6. Βλ. επίσκεψη του Σέρβου υπ. Εξ. Βλάντο Γιοβάνοβιτς στη Βόννη, 24.4.92.
7. Ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος των σοσιαλδημοκρατών Χανς Ούλριχ Κλόζε χαρακτήρισε «ανιστόρητο» τον κ. Κίνκελ. Βλ. πρακτικά της συνεδρίασης της Βουλής 20.7.1992.
8. Ζάρκο Πουχόφσκι, *Η στρατιωτική επέμβαση ως ευκαιρία* Tageszeitung 25.7.92. Μίρκο Κόβατς, *Ιμπεριαλιστική λογική, ολοκληρωτική νοτροπία*, taz 11.8.92. Κατά το Σέρβο συγγραφέα μόνο μια ολοκληρωτική στρατιωτική ήττα της Σερβίας με συνθηκολόγηση θα βάλει τέλος στην εποχή Μιλόσεβιτς.
9. Το ότι οι κυρώσεις εξελίχθηκαν σε κωμωδία, καθώς π.χ. τα αεροπλάνα της γιουγκοσλαβικής JAT «πέταγαν» τους Γιουγκοσλάβους που προορίζονταν για το Ντύσελντορφ στο ευρισκόμενο σε απόσταση μισής ώρας Μάαστριχτ δεν φαίνεται να βοήθησε τους Γερμανούς να εξαγάγουν συμπεράσματα σε σχέση με την αποτελεσματικότητα των εμπάργκο.
10. Ο ίδιος ο Κίνκελ χαρακτήρισε «ανόητη» την απόφαση για το «ναυτικό αποκλεισμό» σε κοινή συνεδρίαση των Επιτροπών Εξωτερικών και Αμύνης του Μπούντεσταγκ στις 15.7.92.
11. Βλ. καταγγελίες της αντιπολίτευσης στη συνεδρίαση της 20ης Ιουλίου.
12. Ο κ. Κίνκελ ανέφερε πληροφορίες σύμφωνα με τις οποίες η Ρωσία, η Ρουμανία και η Ελλάδα παραβιάζουν το εμπάργκο.
13. Στις 20 Αυγούστου το γερμανικό υπουργείο Εξωτερικών παρέθεσε πολλές από τις «αποδείξεις» που ήθελε το ελληνικό υπουργείο των Εξωτερικών για την παραβίαση του BND όπως δημοσιεύθηκε στην Süddeutsche Zeitung στις 21.7.92.
15. Στο τέλος Ιουλίου έφθασαν στη Γερμανία 12 τρέινα με 10.000 πρόσφυγες από τη Βοσνία.
16. «Μπροστά στην Πόρτα της Γερμανίας», taz 10.8.92.
17. Βλ. δηλώσεις υπ. Αμύνης Φόλκερ Ρύε 7.8.92. Επίσης δηλώσεις του κυριότερου εκπροσώπου των σοσιαλδημοκρατών στο στρατόπεδο των «πολεμόφιλων» Αντρέα Φον Μπύλουου.
18. Βλ. εκτίμηση στρατηγού Νάουμαν γενικού επιθεωρητή της Μπούντεσεβερ, 7.8.92.
19. Ποτέ πια φασισμός, ποτέ πια πόλεμος! Έκκληση των Πρασίνων Χέλμουτ Λίπελτ και Κλαούντια Ροτ, taz 20.8.92.
20. Εισήγηση για τη Δημοκρατία της Μακεδονίας. Μάρτιος 1992.
21. Βλ. εκτίμηση ότι οι Σέρβοι πέτυχαν τους στρατιωτικούς του στόχους. Υπ. Σημείωμα για τον Πόλεμο στη Βοσνία. Γερμ. ΥΠΕΞ, Ιούλιος 1992.
22. Ένας από τους λόγους της γερμανικής εμμονής στη λογική της αναγνώρισης ήταν και η εμμονή των συμμάχων της να μην τη θεωρούν «ανήλικη» για την άσκηση μιας αυτόνομης εξωτερικής πολιτικής.
23. Δεν είναι τυχαίο ότι την ίδια περίοδο ο κ. Κίνκελ ζητούσε την ανατροπή του Μιλόσεβιτς.